

SISÄLLYS

Esipuhe 9

Nils-Aslak Valkeapää 12

1 JOHDANTO 17

Saamelaiset ja saamelaisalue 18

Saamelaisten esihistorialliset

lähtökohdat 18

Saamelaiset genetiikan valossa 19

Saamelaiset kielihistorian valossa 21

Saamelaiskielet 25

Kiistellyt saamelaisluvut 27

Suomen kielipolitiikka 28

Kolttsaamelaiset 29

Saamelainen identiteetti ja saamelaiset alkuperäiskansana 34

Saamelaisia vai lappalaisia? 34

Saamelaisuus etnis-kansallisena

identiteettinä 35

Saamelaisten oikeudellinen asema ja

kulttuuri-itsehallinto 38

Inarista Angeliin ja takaisin – ja

saamelaispolitiikkaan 40

Saamelaiset alkuperäiskansana 43

Alkuperäiskansojen määritelmä,

lukumäärä ja alue 46

Sofe-Ånne-Irjan matka

saamelaisaktivistiksi 48

Pohjoinen elämäntapa ja etninen

uskonto 51

Pohjoisen löytöhistoriaa 52

Javanin jälkeläiset – esitieteellisiä näkemyksiä saamelaisista 58

Lapinmaat valtiovallan intressialueina: Pohjoisen kolonisaation historiaa 69

Pohjoisen lähetyshistoriaa 77

Lännen kirkon keskiaikainen lähetys 78

Saamelaislähetys uskonpuhdistuksen jälkeen 79

Pietistinen Lapin-lähetys 1700-luvulla 83

Idän kirkon vaikutus saamelaisalueilla 89

Suurten ja pienten traditioiden pohjoinen kohtaaminen 92

Mytologia ja mytografia 95

Mitä on mytologia? 95

Suomalaisten mytografiaa – ja

saamelaisten 96

Pienen kansan oikeus historiaansa 99

2 LAPPOLOGIASTA

SAAMENTUTKIMUKSEEN 103

Pohjoinen tutkimuslaboratoriona 104

Lappologian tutkimustraditioiden juuria ja vaiheita 107

Tutkimushistorian tiivistelmä 107

Lappologiaa Schefferuksen *Laponiasta*

modernin ajan kynnykselle 111

Mytologipappien näkökulma tarkentuu

1800-luvulla 114

Saamelaisten uskontohistoriaa 115

Suomalainen uskontotiede 116

Ruotsalainen uskontohistoria 121

Norjan ja Tanskan tutkimusperinteet 125

Venäjän ja Neuvostoliiton lappologiaa 126

Pohjoisen etnografian kirjoittamisesta 128

Uskontoetnografinen tutkimusmalli 128
M. A. Castrénin pohjoinen etnografia 128

Saamelaiskulttuurien tutkimuksen aineistot 133

Arkeologinen ja etnohistoriallinen materiaali 134
Saamelainen folklore 136
Varhaiset kirjalliset dokumentit 139
1670-luvun lähteet 139
Olaus Sirma 140
1700-luvun lähteet 143
Kielihistoriallinen aineisto 146
Kenttätutkimus 148
Paulaharjut pohjoisen kartoittajina 148
Akateeminen kenttätutkimus ja Dalvadas 150
Saamelaiskirjallisuus 156
Hættan ja Bærin tilitys 157

3 KOSMOLOGIA 161

Kosmogonia 165

Kosmografia 168

Aurinko ja kuu 168
Aurinko 168
Kuu ja kuunkierto saamelaisten ajanlaskussa 177
Tähtitaivas – kello ja myyttinen kartta 181
Guovvahasat, revontulet 185
Saamelaisten tuonpuoleisuus ja pyhät paikat 187
Pyhä (áiligas, bassi, sieidi, sáiva, barbm, boaššu) ja uhrilava 187
Sieidi 191
Saajve/Sáiva 208
Bárbmu 218
Kodan piirin pyhät paikat boaššu ja uhrilava 219

Eskatologia 222

Maailmanloppu 222
Maailmanlopun ennustajia 225

4 JUMALAT JA MUUT TUONPUOLEISET OLENNOT 227

Jumalat 230

Taivaanjumala 231
Ukkosen jumala 235
Tuulimies 237
Metsästyksen ja kalastuksen jumaluudet 239
Áhkká-kompleksi ja *Madder-Attje* 240
”Ruto” 243

Haltijaperinne 246

Jokainen puu ja kivikin elää 246
Haltija norminvartijana 247
Vedenhaltijaperinne 247
Aarteenhaltijat 250

Gobmi, saamelaisten kummittelija 252

Kanssaeläjät 255

Maanalainen todellisuus 255
Maahiset 256
Čáhkakakkisit 267
Sildit 269
Stállu, tunturin puoli-ihminen 269

5 ANTROPOLOGIA 279

Ihmisen olemus 280

Sielu-usko 280
Etiäiset ja kaksoisolennot 283

Ihmisen fyysinen ja sosiaalinen elämä 286

Syntyä ja nimenanto 287
Avioliiton solmiminen 290
Kuolema ja hautaanpano 295
Tunturisaamelaisen kuolema Johan Turin mukaan 296
Kuoleman enteitä ja merkkejä 297
Hautapaikka ja -kultti 299

Kuolleiden ja elävien vuorovaikutus 301

Tuonpuoleisen maisemaa 301
Vainajat levossa ja kuolleet ilman rauhaa 305
Kalma, ruumiinmullat ja *ráimmahallan* 307

Kuolleiden kohtaaminen 311

”Sieluaika” ja yllättävät ilmestykset 311
Eahpáraš – saamelaisten lapsivainaja-
perinne 313

6 NOAIDI – SAAMELAISTEN SAMAANI SEKÄ NOAIDI- RUMPU 321

Perinteinen samaanius ja uus- samanismi 322

Saamelaisten *noaidi* ja *noaidevuohta* 327

Millainen oli saamelainen *noaidi*- istunto? 329

Rekonstruktio menneisyyden
palapelistä 329
Historia Norvegiae 332
Olaus Magnuksen *Pohjoisten kansojen*
historia 334
Nicolaus Lundius 336

Saamelainen *noaidi*-usko 338

Noaidin rituaalivarustus 338
Loveen lankeaminen 339
Apu- ja suojelushenget 343
Samaanin roolit 344
Parantajan rooli 345
Vainajien nostatus 348
Eläinsielujen kaappaaminen 349
Samanistinen tiedonhankinta 352
Noaidi-taistelut, ”noidannuolet”
ja muu vahingoittava toiminta 354
Rumpuennustus 356
Lapin *noaidin* initiaatio 358

***Noaidi*-uskon väistyminen 363**

Noaidi-folklore muistitietoa
säilyttämässä 363
Noaidi-laitoksesta tietäjiin 365

Uskontopsykologian punaista lankaa etsimässä 372

Arktinen hysteria ja *keuvot* 372

Saamelaisten *noaidi*-rumpu 376

Noaidi-rumpujen tyypit 379
Rumpukalvojen tulkintaa 382
Tulkintahaasteita 382
Siperian samaanien rummut 383
Rumpukuvioiden tulkintaa 384
Aurinkokeskiset rummut 386
Segmenttijakoiset rummut 394
”*Sekatyyppien*” rummut 397

Mitä kertovat Suomen Lapin rummut ja *noaidi*-haudat? 402

Kemin ja Tornion lapinmaiden
rummut 402
Pohjois-Suomen ”noitahaudat” 404

7 USKOMUKSELLINEN ELÄINMAAILMA 407

Metsästäjän, kalastajan vai poronhoitajan uskonto? 412

Eläinten lajinhaltijat 414

Máddu ja *cuoppomáddu* 414

Totemistinen eläinmytologia ja -seremonialismi 416

Kuolansaamelaisten myyttinen
peuramies 417
Karhumytologia ja -kultti 419
Arktiset kansat – Ison karhun kansat 420
Karhun surma, hautaus ja palvonta 422
”*Karhu voi olla ihminen, usot sie vai et*” 432
Susi ja ihmissusi 434
Korte-Heikka sutena 440
Peura ja poro saamelaisten
uskomuksissa 441
Poro on kesytetty peura 442
Poronhoitajan uskonto 445
Valkoinen peura 447
Joutsenkansan mytologia 448
Muita eläimiä 452
Eläinenteet ja enne-eläimet 457

8 LARS LEVI LAESTADIUS JA HÄNEN VAIKUTUSPIIRINSÄ 459

**Esilestadiolaiset kansanherätykset
Lapissa: keitä olivat lukijat ja
huutajat? 460**

Koutokeinon ekstaattinen *čuoŕvvut-*
liike 463

**Lars Levi Laestadiusen saamelaisaustat
ja henkilökohtainen saamelaisuus 465**

Laestadius ja naiset 468

**Lars Levi Laestadius oli monen toimen
mies 473**

Laestadiusen uskonnollinen murros 476

Lars Levi Laestadius uusin silmin 478

**Lestadiolaisen herätysliikkeen alkuajan
saamelaisvaihe 480**

Tunturissa palaa 480

*"Posti-Heikki", lestadiolaisuuden
saamelaisvaiheen vaikuttaja* 481

Koutokeinon kapina, saamelaisten
ensimmäinen kansannousu 482

Laestadiusen kaksi maahista 484

**Lestadiolaisuuden liikutukset ja
samanismi 487**

9 YHTEENVETO 489

**Uusi paradigma – lappologiasta
saamentutkimukseen 490**

**Saamelaisten "paikka" maailmassa ja
historiassa 492**

**Saamelaisten perinteinen elämäntapa ja
kulttuuri 495**

Saamelaisten etninen uskonto 497

Saamelainen elämäntapa ja -filosofia 499

Saamelainen kosmologia 500

Jumalausko 501

Saamelainen antropologia 501

Noaidi-laitos 502

**Saamelaiskulttuurien murros ja
nykytilanne 504**

**Jälkisanat – tarinankerronnalla vapaaksi
taakoista (Antti Pentikäinen) 506**

Lopuksi 511

Viitteet 514

Kuvalähteet 527

Lähteet 529

Henkilöhakemisto 547

Paikkahakemisto 551

Saamenkielisten termien hakemisto 555

Kirjoittajat 557